

KLASİK DOĞU EDEBİYATLARINDA BİR DERLEME OLARAK BEYAZ VE BEYAZ GELENEĞİ

Recai KIZILTUNÇ*

ÖZET

“ak, yumurta akı, beyazlık; yumuşak” anlamlarına gelen beyaz, Arap Yarımadası, Orta Asya ve İran’da, tanınmış şairlerin seçme şiirlerinden oluşan şiir toplamlarıdır. Antoloji, şiir mecmuaları ve tezkirelerle benzerlikler gösterse de yapı ve içerik olarak tamamen farklıdır. Beyazda, sadece seçilmiş olan şiir verilir ve bu şiirin yazarın ismi eserin sonunda veya içindekiler kısmında belirtilir. Bunun yanında doğum ve ölüm tarihleri, düğün gibi önemli kayıtlar; veciz sözler, secili nesir örnekleri ve çeşitli halk hikâyelerinden örnekler verilir.

İlk örneğini Arap Şairi Ebu Temmâm’ın verdiği bu edebî ürün, XV. asırdan itibaren İran, Orta Asya, Afganistan ve Hindistan’da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. XVII. asra kadar Fars-Tacik şairlerinin şiirlerinden oluşan beyazlar, bu asırdan itibaren, Çağatay Azeri ve Anadolu şairleri yanında batılı şairlerin tercüme şiirlerinden oluşmaya başlamıştır. Yazıldığı coğrafyanın özelliklerini de yansıtan bu edebî ürünün kendine özgü değişik okulları oluşmuştur.

En parlak dönemini XVIII ve XIX. asırlarda yaşayan beyazcılık, özellikle Divan’ı bulunmayan ya da mahalli düzeyde kalmış şairlerin eserlerinin günümüze ulaşmasında çok önemli birer kaynaktırlar.

Anahtar Kelimeler: beyaz, beyazcılık, Fars, Orta Asya, Çağatay.

*Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi / Erzurum, recai-k25@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

**WHITE AND WHITISM AS A COLLECTION IN CLASSIC
LITERATURE OF EAST****ABSTRACT**

White, which means “hoar, egg white, whiteness; soft” is a collection of poems selected by the wellknown poets of Arabian peninsula, Middle Asia and Iran. Though anthology has similarities with poetry magazines and periodicals, it is totally different in terms of form and content. In white, the selected poem is merely given and the name of the poet is mentioned at the end of the work and in the table of contents. In addition to this, there are important records given such as the dates of birth and death and marriage; and same examples like mottos, selected prose samples and various folk tales are presented.

This literary work, which was treated by the Arabian poet Ebu Temmâm, has been commonly used in Iran, Middle Asia, Afghanistan and India since 15th century. The whitewes, until 17th century, which consisted of Persian-Tajik poets poems, started to be consisted of the translated poems of the Jagatai(Çağatay), Azerbaijani, Anatolian and western poets. This literary work which carries the characteristics of the geography where it is written has schools spesific to itself.

Whitism, which had its brightest period in 18th and 19th century, is a crucial source which creates an access to the Works of local poets or especially the poets who did not have “Divan”.

Key Words: Beyaz, beyazcılık, Fars, Orta Asya, Çağatay.

Beyaz, kelime anlamı olarak “aklık, yumurta akı, aydınlık, ak” (Devellioğlu 1992: 119); “aklık, sefidlik, beyazlık, yumurtanın beyazı; müsveddenin temize çekilmesi; beyaz etmek, beyaza çekmek, tebyiz etmek; ak, sefid; beyaz kâğıt, çiçek” (Şemseddin Sami 1989: 327) gibi anlamlara gelir. Bunun yanında Arapçada aklık manası, isim olarak “soft, yumuşak” şeklinde kullanılması, galat-ı meşhurdur. “beyaz, ak, beyazlık; çıplak arazi; (metinde) boşluk, boş; *Tip*. Gözün

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kornea tabakasında meydana gelen beyaz leke; keten, keten işi ürünler; süt, yoğurt, yumurta akı; gök akı; gün ışığı(nda), gündüz vakti(nde); gece gündüz; iyi, iyi karakterli, temiz; yazılmamış kâğıt.”(Mutçalı 1995: 80); “beyaz: beyazlık; boş defter, kullanılmamış basılı evrak cildi; basit bir (**şiiir**) **defteri**, **not defteri**; temiz kâğıt; fal açış figürlerinden biri.” (Steingass (tarihsiz): 213) gibi anlam zenginliklerine ulaşmıştır.

Beyazın ıstılah manası, çeşitli devirlerde yaşayıp eser veren, değişik milletlere mensup, üslubu açısından kendine has şairlerin, hemen her çeşit nazım şeklinde yazdıkları şiirler toplamıdır. (Hamidova 1971: 260) Bir başka ifadeyle sanatkâr ve edipler yanında, toplumun her kesiminden kişilerin, çeşitli kaynaklardan, edebi değeri olan manzum parçaları bir araya getirdikleri seçme şiirler toplamıdır. Eski devirlerde, seçkin ve aydın Azeri ailelerinde, aile fertlerinin beğendiği şiirlerin toplandığı albüm anlamında kullanılmıştır. (Salmanov 2001: 415) Beyaz hazırlamaya, “beyaz dizmek”; hazırlayana da “beyaz dizici” denir. Bu toplamlar, geçmişte yaşamış ve muharrirle çağdaş olan ünlü şairlerin şiirlerinden oluşabileceği gibi, adı sanı duyulmamış mahalli şairlerden; hatta eğer muharrir bir şairse, kendi şiirlerinden oluşan el yazma eserlerdir. Burada belirleyici unsur, beyaz hazırlayıcısının dünya görüşü ve zevk anlayışıdır. Beyazlarda, genellikle manzum olmakla birlikte, secili mensur numuneler de bulunabilir.

Anadolu sahasında fazla bilinmeyen beyaz, başta Orta Asya olmak üzere Hindistan, Tacikistan, İran, Irak Azerbaycan ve Arap yarımadasında oldukça yaygın ve bütün edebi çevrelerde kabul gören edebi bir üründür. Özellikle Çağatay ve Fars-Tacik edebiyatı tarihinde beyazlar; divan ve tezkireler kadar bilinen bir öneme sahiptirler. Bu türe ait sayısız el yazma örnekleri, adı geçen coğrafyalarla birlikte Moskova ve S. Petersburg (Leningrad) kütüphanelerinin el yazmaları bölümlerinde bulunmaktadır.

Divan ve tezkireler hakkında günümüze kadar ulaşan pek çok başvuru kaynağı ve bilgi olmasına rağmen, bunlarla eş değerde ve sayıca da bir o kadar el yazma ve taş baskısı bulunan beyazlarla ilgili sağlıklı bir bilgi kaynağı mevcut değildir. Yapılan bilimsel çalışmalar, ağırlıklı olarak 1960-1980 yılları arasındadır. Bunun sebeplerine bakıldığında, beyaza benzer türler olan antoloji, mecmua ve tezkirelerin daha eski, daha olgun ve divan kültürünün yaşatıldığı coğrafyalarda daha kabullenilmiş olması, en önemli sebeplerden biri olarak söylenebilir. “Beyaz” olduğu halde adlandırılmasından kaynaklanan yanlışlıklar da bir diğer sebep olarak gösterilebilir. Dolayısıyla klasik edebiyatın bu güzide türü, kimi yerlerde “beyaz” olarak adlandırılmakla birlikte, çoğu zaman “mecmua” ya da

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

“mecmua-yı eş’ar” adıyla tanıtılmıştır. Bunun nedeni de beyazın daha yaygın ve daha kabullenilmiş mecmua ve antolojilere yüzeysel benzerliği yanında beyaz dizicilerin, eserlerini hazırlarken, mecmuaların yapı ve içeriklerinden faydalanmaları düşünülebilir. Hatta bu tür eserlerin baş tarafında “mecmua-yı gazeliyat”, “mecmua-yı eş’ar”, “muhammesat”, “rubaiyyat” (İshakov 1976: 78) gibi ibarelere de tesadüf edilebilir.

A) Beyazların Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Beyazların ortaya çıkışı ile ilgili en önemli kaynaklar, Arap edebiyatı tarihinde mevcuttur. “Beyaz” adlandırması, daha sonraki devirlere ait olsa da “beyaz dizme”nin çok uzun bir geçmişi vardır. İlk numunelerine, Arap edebiyatının en parlak devirleri olan VIII—XII. asırlarda tesadüf edilmektedir. (İshakov 1976: 80) Bu parlak devir, 750 yılında Emevilerin tarihteki yerini almasının ardından yerine geçen Abbasi sülalesiyle başlamıştır. Bu tarihten itibaren siyasi, sosyal ve medeni hayatta gözle görülür bir değişim meydana gelmiştir. Arap hakimiyeti altında yaşayan diğer topluluk ya da milletler de bu gelişmeye büyük katkılar sağlayan diğer unsurlar olmuştur. Felsefe, hukuk, tarih ve dilbilimi sahalarında, çok büyük ilerlemeler kaydedilmiş, adı geçen alanların ilk büyük örnekleri ortaya çıkmıştır. Şiir türü de bu yenilik ve gelişmelerden payına düşeni almış ve yeni tarzlar, türler vs doğmuştur. Doğal olarak şiir alanındaki gelişme, tek başına olmamış; medeni hayatın diğer unsurlarıyla paralel olarak yürümüştür. Belagate dayalı söz söyleme sanatı, İslam dininin kabulünden önce de Arap toplumunda var olan bir vakiydir. Ancak Emeviler ile tam anlamıyla kurumsallaşan İslami devlet geleneği, Abbasiler sülalesiyle birlikte en olgun düzeyine kavuşmuş, sosyal ve iktisadi alandaki gelişmeler, kültürel ve medeni hayata da olumlu yönde etki etmiştir. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak da en dikkat çekici büyüme ve gelişme, dil ve edebiyat sahasında meydana gelmiştir.

Klasik edebiyatın iskeletini oluşturan “rûz”un bütün formlarında ya da nazım şekillerinde sayısız eserler verilmiştir. Zamanla toplumun bütün katmanlarına yayılan edebiyat ve şiir tutkusu, beraberinde yeni şekiller ve yeni üsluplar da meydana getirmiştir. Aruzla yazılan şiirler veya manzum eserler, bilinenin aksine, geniş kitleler arasında büyük ilgi görmüş ve zamanla toplumun lisanı ya da karakteri hâline gelmiştir. Klasik edebiyatın bilinen nazım şekilleri gazel, kaside, mesnevî, kıt’a, rubâî, tuyug, ferd vd. formlarda yüzlerce eser meydana getirilmiştir. Büyük bir titizlik ve ustalikle ortaya çıkan bu yüzlerce eseri toplu hâlde okuyucuya sunma endişesi, başta divanlar olmak üzere tezkire, mecmua, antoloji ve beyaz gibi edebî eserleri doğurmuştur. Bu eserler, sadece şairin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

veya müellifin bireysel çabasının neticesi olmayıp, toplumun bütün tabakalarından insanların teşviki ve gayretiyle ortaya çıkmışlardır. Yine vurgulandığı üzere, şiir mecmuaları, antolojiler ve özellikle beyazlar gibi divanlar dışındaki toplama ya da seçme eserlerde, usta kâtipler, şairler ve sanat adamları yanında değişik gruplardaki insanların doğrudan katkıları söz konusudur.

Araplar, beyaz ve mecmuayı kıyaslarken “beyaz” terimini, sadece tanınmış şairlerin şiirlerinden değişik amaçlarla hazırlanmış şiir destesi ya da toplanlar; mecmuayı ise özel seçilmiş şiirlerle birlikte değişik manzum parçalar; dini, ilmi ve bedii karakterdeki mensur numunelerin de bulunabileceği toplanlar şeklinde izah etmişlerdir. Ancak bu tanım, mecmua ve beyazların bütün ürünleri dikkate alındığında, son derece yetersiz kalmaktadır. Zira XIX. asra gelindiğinde, mecmua ve özellikle beyaz örnekleri hem sayı hem de içerik olarak çok gelişmiş ve değişmişlerdir. Hatta müstakil beyaz ve mecmua örnekleri yanında, her iki edebi türün bir arada olduğu karışık ürünler bile ortaya konulmuştur. (İshakov 1976: 79) Dolayısıyla bu tanım, sadece beyazların ilk örneklerini veya Arap edebiyatındaki örneklerini kapsamaktadır. Zaten ulaşılabılır mevcut kaynaklara bakıldığında, bu türün en gelişmiş ve olgun örneklerinin Orta Asya ve Fars-Tacik edebi sahalarına ait olduğu görülecektir.

İlk beyaz örneği, Arabistanlı şair Ebu Temmâm, tarafından, IX. asrın ortalarında verilmiştir. (Hamidova 1971: 260) Şairin bu kıymetli eseri, geçmişte yaşamış ve güzel eserler vermiş şairleri bir araya toplamış ve onları daha kalıcı hale getirmiştir. Ebu Temmam’ın bu çalışması, Arap edebiyatında yeni bir sayfa açmıştır. Bu güzel atılımdan sonra beyazcılık, tıpkı mecmua, antoloji ve tezkireler gibi, gelenekselleşmiş ve günümüze kadar ulaşan aynı türden edebi ürünleri doğurmuştur. Dolayısıyla şair Ebu Temmâm, döneminin ünlü şairi olması yanında, beyazcılığıyla da tanınır olmuş; hatta İ. G. Kraçkovsky: “Ebu Temmâm, kendi şiirlerinden ziyade, beyaz dizmedeki mahareti ile daha çok şöhret kazanmıştır” (Hamidova 1971: 260) diyerek şairin, beyazcılıktaki yerini belirginleştirmiştir.

Ebu Temmâm’ın beyazları hem ilk olması dolayısıyla hem de coğrafi ve kültürel nedenlerden dolayı daha sonra gelen beyazlardan farklıdır. Bu farkları genel olarak üç maddede karşılaştırmak mümkündür. Bunlar:

1) Ebu Temmâm beyazları bütün devirleri kapsar; yani kendinden önce yaşamış ve eser vermiş şairlerle birlikte çağdaşı olanları da dâhil etmiştir. Aslında beyazcılıkta devirler fazla dikkate alınmaz; dizici, dünya görüşü ve estetik anlayışına uyan her tür şiiri beyazına yerleştirebilir. Ancak XIX. asır sonu ile XX. asır başlarında,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

II. Muhammed Rahim (Feruz)'in teşvikiyle özellikle Harezm'de dizilen beyazlar, hazırlayanla çağdaş şairlerin şiirlerinden oluşmaktadır.

2) Ebu Temmâm beyazları, bablara ayrılmış olup, her bir bab tek bir nazım şekliyle kaleme alınmış şiirlerden oluşur. Oysaki Orta Asya ve diğer ülkelerde dizilen beyazlarda, bu durum gözlenmez. Buna karşılık, gazel, muhammes, müseddes, rubai vb nazım şekillerinden tek bir tanesiyle dizilmiş beyazlara rastlamak mümkündür.

3) Ebu Temmâm beyazlarında, adları bilinmeyen şairlerin şiirleri bir araya getirilirken Orta Asya beyazlarında, çoğunlukla meşhur Fars-Tacik klasik şairlerinden Câmî, Bîdil ve Çağatay klasik şairlerinden Nevâî, Âgehî ve Mûnis gibi şairler ön plandadır. Ancak bilinmeyen pek çok şairi de bulmak mümkündür. (Hamidova 1971: 261)

Beyazcılık, Ebu Temmâm'la beraber Arap edebiyatında doğmuş olsa da eldeki mevcut kaynaklara göre, bu türün en güzel ve zengin örnekleri İran, Hindistan, Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan edebî muhitlerinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Fars-Tacik ve Çağatay sahalarında hazırlanan bu toplamlar, beyaz tertip etmenin basit bir musanniflikten çok usta bir sanatkarlık gerektiren bir iş olduğunu göstermektedir.

Orta Asya'da elde edilen beyazların ne zaman ve kimler tarafından toplandığı hususunda kesin bir bilgi yoktur; buna ulaşmanın tek yolu, adı geçen el yazmalarını incelemektir; bu işlem yapıldıktan sonra altında yatan düşünceyi izah etmek mümkün olacaktır.

Orta Asya'da beyazcılık, medeni ortamın talebiyle gelişmiş ve uzun bir değişim ve olgunlaşma süreci geçirmiştir. Ancak her edebî üründe olduğu gibi beyazcılığın da doğması için birtakım koşullar gerekmektedir. Bu koşulları şöyle izah etmek mümkündür:

Beyaz, Horasan ve Orta Asya'da, şiir sanatının önemli nazım şekillerinin büyük ilgi görmesi ve bu sanatın usta temsilcilerinin halk nazarında şöhret kazanıp, hızlı bir şekilde yayılarak gelişmesi; genel olarak şiire olan ilgi yanında, büyük söz üstatlarının yüksek mahareti neticesinde, onları takip ve taklit etme şeklinde ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, X—XVI. asırlarda ortaya çıkan klasik şiir geleneğine ilginin artması ve bu doğrultuda şiire olan mecburi münasebetin yoğunlaşması, beyazcılığın ortaya çıkışındaki önemli etkenlerdir. Bu sebeple de XV—XVI. asır beyazlarının içeriği, asıl olarak, X—XV. asırların usta şairlerden

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

oluşmuştur (Ö. E. T 1978: 27).

Taşkent, S. Petersburg (Leningrad) ve Duşanbe'deki el yazma bölümlerinde bulunan beyazlar, Orta Asya ve Horasan'da XV. asır ortalarında beyazcılığın olduğunu göstermektedir. SSSR Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü'nün el yazmaları arşivinde, bu asra ait pek çok beyaz mevcuttur. Bunlar içerisinde bulunan en eski el yazma beyaz, C 100 (249) numarada kayıtlı olup İran, Hindistan ve Orta Asya'dan toplam 22 şaire ait gazel, kıt'a ve tercibendlerden oluşmuştur. Yine aynı kütüphanede bulunan B 243 (267) numarada kayıtlı el yazma eser ise 855/1451 yılına aittir. Bu toplama, XIII—XV. asırlarda yaşayan meşhur Fars-Tacik şairlerinden on altısının kaside, gazel, rubai, tercibend ve muhammeslerinden örnekler; mesnevilerinden alınmış parçalar ve itikada ait bazı eserlerin farklı bölümleri dahil edilmiştir. Özbekistan Şarkşinaslık Enstitüsü'nde bulunan C 860 numarada kayıtlı beyaz ise XVI. asır Orta Asya beyazcılığının seçkin bir örneğini oluşturmaktadır. Adı geçen beyaz, 935/1529 yılında Buhara'da kaleme alınmış olup, XIV—XVI. asırlarda İran ve Orta Asya'da yaşayıp eser veren dokuz şairin gazelleriyle birlikte rubailerinden oluşmaktadır. Aynı eserde, meşhur şair ve hattat Mirali Hirevî (Ö. 951/1543–44)nin beş muamması ve bir de kıt'ası bulunmaktadır. (Ö. E. T 1978: 23)

Taşkent'teki Şarkşinaslık Enstitüsü'nün el yazmaları arşivinde kayıtlı 348 rakamlı el yazma beyaz, 964/1556 yılında, Muhammed Hasan Hüseyinî tarafından Sâdî, Hüsrev, Hasan, İsmet, Azerî ve Selman'ın şiirlerinden tertip edilmiş olup bedî açıdan çok güzel süslenmiştir. (Ö. E. T 1978: 23) Buna benzer farklı tarihi-edebi kaynaklarda da XVI. asır başlarındaki Orta Asya beyazcılığına ait bilgilere tesadüf edilmektedir.

Orta Asya'da, beyazcılığın başlangıç tarihi olan XV. asır ve onun devamında XVI. asır beyazlarının içeriği, asıl olarak Fars-Tacik şairleri Hâfız, Sâdî, Hüsrev Dihlevî, Câmî, Kâmil Hocendî, Kâtip ve son olarak da büyük Türk şairi Nevâ'î'nin şiirlerine dayanmaktadır. Bu ilk dönem beyazlarının dil olarak Fars-Tacik ağırlıklı olmasının en önemli nedeni, adı geçen bölgede, günlük konuşma dilinin Tacikçe olmasıdır. Bunun dışında ikinci etken ise XV. asırda, Orta Asya ve Horasan'da, Fars-Tacik gazelciliğinin Hüsrev, Sâdî, Hâfız, Kâmil, Kâtibî ve Câmî gibi önde gelen isimlerin şiirlerini okuyup onlara nazire yazma geleneğinin olmasıdır.

B) Diziliş Amaçları

Beyazlar, dizildikleri coğrafyalarda ve edebi muhitlerde, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarına göre hazırlanmışlardır. Bu talepler, sosyal tabakanın ekonomik ve kültürel yapısına uygun olarak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

çeşitlilik arz eder. Buna göre beyazlar;

- 1- Daha geniş bir okuyucu kitlesinin istifadesi için,
- 2- Okullarda ders kitabı olarak okutulması amacıyla,
- 3- Profesyonel kâtiplere, özel siparişe, beğenilen şiiirlerin, başka edebiyat severlerin istifade etmesi için,
- 4- Padişah ve onun çevresindeki ileri gelen devlet adamlarına hediye etmek için meşhur şairlerin beğenilen şiiirlerini bir araya getirmek amacıyla,
- 5- Şarkıcı ve çalgıcıların sanatlarını icra etmeleri için bestelenmiş veya bestelenebilir şiiirleri toplamak amacıyla dizilmişlerdir.

a) Yapısı ve Özellikleri

Beyazlar, gelişigüzel ya da tesadüfi olarak oluşmamışlardır; sosyal tefekkürün, zaman içerisinde gelişmesi ve toplumun medeni ihtiyaçlarından doğan talebiyle ortaya çıkmış ve her bir tarihi cereyanda, toplumun ilmi ve medeni seviyesine paralel olarak yeni yeni özellikler kazanarak gelişmesini sürdürmüştür. Dolayısıyla her bir devir veya sosyal dairede ortaya çıkan beyazlar, kendine has özellikleri yanında, buldukları muhit ve zamanın sosyal ve medeni seviyesini aksettirmişlerdir. Beyazcılığın, hem nitelik hem de nicelik bakımından en önemli kaynakları Arap Yarımadası, İran ve Orta Asya'dır.

Beyazlar, her ne kadar şiiir toplamı olsa da diğer edebi disiplinlerde olduğu gibi, kendine has bir kompozisyonu bulunmaktadır. Buna göre bir beyaz, şu kısımlardan oluşmaktadır:

1. Serbeyaz (Söz başı),
2. Lirik Şiiirler (asıl kısım),
3. Hatimi (hatime, sonuç),
4. Fihrist-İlave. (Salmanov 2001: 415).

Çağatay edebiyatının önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen beyazların kendine has özellikleri olup, çeşitli sosyal tabakaların temsilcileri ve şairleri, edebiyat severler, katipler, musiki adamları, tanınmış kişiler, padişah ve devlet adamlarının fermanı ve yardımıyla, farklı şairlerin kendi şiiirleriyle ve başka şairlerden seçilen şiiirlerle, hafız ve bestekarların bilinen şarkılarından oluşmuşlardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Beyazlarda, seçilerek toplanan şiirler dışında, bir o kadar da ferd, rubai, kıt'a, münferid beyitler, küçük manzum münazaralara tesadüf edilir. Bunlar, esere rast gele ya da amaçsız girmemiştir; bu manzum parçaların bazılarını katip, beyazdaki boş yerleri doldurmak için (özellikle resmi beyazlarda böyledir) koymuş olsa da, çoğunlukla bu gibi manzumeler, beyazın konu bütünlüğüne uygun olarak, ayrı bir desen şeklinde yerleştirilmişlerdir.

XVI—XVIII. asır beyazlarında, X—XV. asrın usta şairleriyle aynı oranda, sonraki devirlerde yaşayıp şöhret kazanmış Çağatay ve Tacik şairlerinin şiirleri de artarak yer almaya başlamıştır.

XVIII. asırdan itibaren Orta Asya beyazları, genellikle Bidil Divanı'nın ilk gazeliyle başlar. Beyazların bu şekilde başlamasının iki nedeni vardır: Birincisi, Bidil şiirlerinin umumiliği; yani genel olarak her kesimin şiir zevkine hitap etmesi; ikinci olarak da Şark ve Orta Asya'da beyazları Bidil, Hâfız, Câmî, Fuzûlî gibi ünlü şairlerin şiirleriyle başlatma geleneğinin bulunmasıdır. Burada da dizicinin dünya görüşü, estetik anlayışı, kültürel düzeyi ve şaire duyduğu yakınlık gibi nedenler beyazın içeriğini şekillendirir.

XVIII—XIX. asırlar, beyazcılık tarihi açısından en ileri düzeyde olduğu zaman dilimidir. Bu ileri düzey hem beyazların sayıca çokluğuyla hem de içeriklerinde ortaya çıkan çeşitlilikle ilgilidir. Bu devire gelindiğinde, XV. asır şairleriyle aynı oranda, XVI—XVIII. asırların Bâbü, Hilâlî, Sâib, Ganî Keşmirî, Urfî, Şevket Buhârî, Müşfikî, Bîdil, Meşreb, Vahşî Dekânî gibi ünlü şairlerin eserleri de beyazlarda geniş yer bulmaya başlamıştır. Özellikle Bîdil'in etkisinde, XVIII—XIX. asırların şiirinde ortaya çıkan "Bîdilizm", kendinden sonraki bütün beyazların içeriğine nüfuz etmiştir. Hatta sonraki devirlerde Hindistan, İran, Afganistan ve Orta Asya'da dizilen beyazların ekserisinde, doğrudan Bidil şiiriyle veya Bîdil mektebine mensup şairlerin şiirleriyle başlanması, gelenek halini almıştır. (Ö. E. T 1978: 24)

Daha sonra yazılan beyazlarda, mahalli şairlerin şiirleri yanında, divanı olmayan pek çok şairin müstakil şiir örneklerini de görmek mümkündür. Sonuç olarak, XIX. asra gelindiğinde, beyazcılık o kadar ilgi görmüştür ki, sadece edebiyatla ilgilenen belirli bir kesimin uğraşı olmaktan çıkıp toplumun ortak duygu iklimi haline gelmiştir.

Beyazlar, hacim olarak çeşitlilik arz ederler. Küçük hacimli beyazlarda, 7 ile 10 şaire ait onlarca şiir bulunabileceği gibi büyük hacimli beyazlarda, 200 ile 300 arası şaire ait yaklaşık 600—700 şiir bulunabilir. Bu şair ve onların şiirleri içerisinde, müellifin bizzat kendisine ait şiirlerin sayısı veya miktarı, müellifin ve eğer siparişe,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

buyuran kişinin keyfiyetine bağlıdır. (Hamidova 1971: 265)

Genel olarak beyazlarda, birden fazla nazım şekli kullanılmıştır. Ancak araştırmalar “Beyâz-ı Gazeliyât”, “Beyâz-ı Muhammesat”, “Beyâz-ı Mecmuâ-yı Eş’âr” gibi sadece tek bir nazım şekliyle oluşturulmuş beyazların da olduğunu göstermiştir.

Beyazlar içinde, sadece gazelin matla beyitlerinden dizilmiş olan tek bir nüsha da mevcuttur. Özbekistan Şarkşinaslık Enstitüsü’nün el yazmaları arşivi, 264 numaradaki bir nüshanın en önemli özelliği, büyük çoğunluğu, Sâib gazellerinin matla’larından dizilmiş olmasıdır. Matlalar, alfabetik olarak verilmiştir. Matlaların konusu genel olarak sevgilinin kaşı, gözü, kirpiği, dudağı ve zülfleridir. Yine aynı eserin sonunda, Sâib ve başka şairlerden tam gazeller bulunmaktadır. Bunları, tam anlamıyla beyaz şeklinde düşünmek de tartışmalı ve iddialı bir durum oluşturmaktadır. Zira beyaza giren her şiir, bir bütün olarak alınır. Bunun yanında, sadece rubailerden müteşekkil beyazlar da var ki bunlar da “Beyâz-ı Rubâiyyât” olarak adlandırılmıştır. Ancak bunların en önemli özellikleri, tamamının Farsça rubailerden oluşmasıdır. (Hamidova 1971: 265)

Yayıncılığın gelişmesine paralel olarak XX. asırdan itibaren, el yazma beyazlar yanında, taş basma beyazlar da oldukça yaygınlaşmış; eserler daha geniş kitlelere ve daha uzak yerlere ulaşma imkanı bulmuştur. Özbekistan’da bunun ilk örnekleri, Taşkent’te verilmiştir. Bu devirlerde hazırlanan beyazlar, esasen karışık bir yapıda olup, Çağatay, Fars-Tacik ve Azerî (özellikle Fuzûlî) şairlerinin şiirlerinden oluşmuştur. Yayıncılık olanaklarının ilerlemesi ve yaygınlaşmasına paralel olarak, hazırlanan beyazlar, daha özel amaçlarla, daha özel konularda ve nazım şekillerinde hazırlanmıştır. Bunun en tipik örneği, “Armağan-ı Hislet”tir. Eser, Hâfız Molla Toyçı Taşmuhammedov’un repertuarındaki şiirlerden dizilmiştir. (Ö. T 1978: 37)

Taş basma beyazların içeriğine bakıldığında, seçilen numunelerin çağdaş şairlerden; yani beyaz dizici, katip veya neşredenlerin şiirlerinden oluştuğu görülür. Bu nedenledir ki, hazırlanan beyazların birçoğu, bu kişilerin adıyla anılmışlardır. Beyâz-ı Dilkeş, Hediyye-i Hislet, Beyâz-ı Hazînî, Savgât-ı Şevket, Beyâz-ı Hacı Sâbir Semerkandî, Tuhfe-i Hislet, Armağan-ı Hislet, Beyâz-ı Mehdî gibi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

b) Nazım Şekilleri

Beyazcılığın doğuşundan itibaren geçirmiş olduğu evrelere bakıldığında, dikkati çeken özelliklerden biri de nazım şekillerindeki çeşitlilik ve zenginliktir. Bu durum, zamana bağlı olarak gelişen bir süreçtir. Beyaz dizme geleneğinin farklı edebi muhitlerde ve farklı coğrafyalarda ilgi görmesi ve yaygınlaşması, onun içeriğine büyük bir zenginlik ve çeşitlilik katmıştır.

XV—XVI. asır Arap beyazları, genellikle ünlü şairlerin gazellerinden; bazen de rubai ya da başka şekillerdeki şiirlerden oluşmasına rağmen, XVIII—XX. asırlarda dizilen beyazlar, daha farklı nazım şekillerinden oluşmuştur; son dönem beyazlarda, hemen bütün nazım şekillerini görmek mümkündür. Ancak genel olarak bütün beyazlar dikkate alındığında, şu nazım şekillerindeki gruplar öne çıkmaktadır:

I- Gazellerden Dizilen Beyazlar: Bu tipteki beyazlar arasında, sadece Türk (Çağatay lehçesi) veya Tacik dilindeki gazellerden dizilmiş olanlara tesadüf edilebilir. Ancak adı geçen beyazlar, genel olarak her iki dilde yazılmış şiirlerden oluşurlar. Hatta bazılarında Fuzûlî gazelleri de mevcuttur. 1298/1881'de dizilen ve ÖFAŞI, No: 3326 kayıtlı olan beyaz, 290'a yakın müellifin Türk (Çağatay lehçesi) ve Fars-Tacik dillerindeki gazellerinden oluşmuştur. Yine aynı kütüphanede, 1381 numarada kayıtlı beyaz, 172 şairin Çağatay lehçesi ve Fars-Tacik dillerindeki gazellerinden hazırlanmıştır. (İshakov 1976: 91-92)

II- Gazel ve Muhammeslerden Dizilen Beyazlar: Beyazın en yaygın çeşitlerindedir. Bu tip eserlerde önce gazeller; ardından da muhammesler yerleştirilmiştir (Ö. E. T 1978: 31; İshakov 1976: 92)

III- Beyâz-ı Muhammesât (Muhammeslerden oluşan beyazlar): Sadece muhammeslerden meydana gelmiştir. Sayıca ve nitelik olarak en güzel örnekleri, XIX. asrın ikinci yarısıyla XX. asrın başlarında, özellikle Harezmi bölgesinde verilmiştir. İçerik olarak çok çeşitli olup, Nevâ'î gibi tek bir şairin muhammeslerinden oluşabileceği gibi birden fazla şairin, değişik konulardaki muhammeslerinden de oluşabilir. Bu eserlerin büyük kısmı, Muhammed Rahîmî Sâni'nin gayreti ve teşvikiyle hazırlanmıştır. ÖFAŞI, No: 9354 numarada kayıtlı 138 varaklık eser, 1325/1905 yılında hazırlanmış olup, asıl olarak Feruz ve Âgehî'nin muhammeslerinden ibarettir. (İshakov 1976: 92)

IV- Beyaz-ı Müseddesat: Beyazların bu türü de XIX. asır sonları ile XX. asır başlarında, usta katipler tarafından, Harezmi edebi muhitinde hazırlanmıştır. Öz FAŞI, No: 1233 (1909) kayıtlı ve toplam

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

42 müellifin müseddeslerinden meydana gelen beyaz, bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. (İshakov 1976: 92; Ö. E. T 1978: 31)

V- Muhammes ve Müseddesler Beyazı: beyazın bu özel türü de asıl olarak Harezmi edebi muhitinin eseridir. Toplam 23 Harezmi şairinin muhammes ve müseddeslerinden oluşan beyaz, Özbekistan Şarkşinaslık Enstitüsü'nde, 1131 numarada kayıtlıdır. (Ö. E. T 1978: 32-33; İshakov 1976: 92-93)

C) Kaynakları

a. Divanlar: Klasik edebiyatta, bir sanat erbabının ortaya koyması gereken ve bu sayede şiirlerini ölümsüzleştirdiği en önemli eseridir. Dolayısıyla tezkire, mecmua, beyaz ve antolojilerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Zira bir divanda bulunan şiirler, tereddütsüz, adı geçen divan sahibine ait olduğundan musikişinasların beste yapmaları, mektep ve medreselerde okutulması amacıyla hazırlanan ders kitabı niteliğindeki eserler için ayrı bir öneme sahiptirler

b. Tezkire ve mecmualar (Şuara Mecmuaları): Tezkire ve mecmualar, divanı veya divançesi bulunmayan ya da mahalli düzeyde kalmış, fazla bilinmeyen şairlerin şiirlerini bulma açısından önemli birer kaynaktırlar. Bir sanat eserini, okuyucuya ya da sanatseverlere ulaştırma anlamında tezkire ve mecmualarla aynı işlevi gören beyazlar, adı geçen kaynakları da değerlendirmek suretiyle daha geniş ve farklı kitlelere ulaşmıştır.

c. Beyaz Dizicilerin Tanıdıkları veya Onlardan alınan Nüshalar: Beyaz dizgen katip, şair veya diğer meslek erbabı kişilerin birinci elden baş vurdukları kaynaktır. Zira beyazlar, sadece geçmişte yaşamış şairlerden değil; çağdaş şairlerden alınan şiirlerle de beslenirler.

d. Her Çeşit Bedî Eserler: Divan, tezkire, mecmua, antoloji, tarihler yanında akla gelebilecek yazılı dinî, ilmî bütün kaynakları içermektedir.

e. Halk Kitapları, Halk Hikayeleri; Rivayetler, Ağızdan ağza geçerek ulaşan müellifi belli olan ya da olmayan manzum numuneler.

Yukarıdaki kaynaklar dışında, XIX. asrın birinci yarısının sonlarından itibaren, Orta Asya'da dizilen beyazlar için Fazlî mecmuası da çok önemli kaynak olmuştur. (Ö. E. T 1978: 24)

D) Benzer Edebi Eserlerle Karşılaştırılması

Bilindiği üzere klasik edebiyatta divan, divançe gibi orijinal eserlerden başka antoloji, mecmua, tezkire, güldeste gibi beyazlara

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

benzer; hatta halk edebiyatında da “Cönk”, “Cönknâme” şeklinde adlandırılan şiir toplamları mevcuttur. Bu tür eserlerin ortak özelliği, değişik kaynaklardan, değişik şairlere ait farklı şekillerdeki şiirleri geniş kitlelere ulaştırmalarıdır. Ancak bu kavramlar, kullanıldıkları yerlerde, farklı nedenlerden dolayı birbirinin yerine kullanılmış olabilir. Özellikle tezkire, şura mecmuaları ve antolojiler aynı nitelikteki bir eserin farklı adlandırmaları olarak düşünülmüştür. Oysaki adı geçen kavramlar hem yapısal hem de içerik olarak birbirinden farklı, müstakil eserlerdir.

a)Mecmua-Tezkire-Beyaz

Beyazlar, bazı özellikleriyle tezkire ve mecmualara yakın dursa da hazırlamada dikkate alınan ölçütler ve kendine has üslubu yönünden diğerlerinden tamamen farklıdır.

Tezkire, Arapça bir söz olup, “*tezkere, pusula; hükümetten alınan izin kâğıdı; bazı meslek sahipleri için yazılan biyografi*” (Devellioğlu 1991: 1331) “*hatıra, eski oluş, hâturanâme*” demektir. (Hamidova 1971: 262) Tezkirelerde, bahsi geçen şairin yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgiler verilebilir. Düz yazı şeklinde verilen bu bilgilerden sonra onun şiirlerinden örnekler aktarılır. Bu özelliklerinden dolayı uzun bir geçmişe sahip olan tezkireler, şair ve edipler hakkında başvurulabilecek en eski ve mühim kaynaklar arasındadır.

Şura mecmuaları ya da “Mecmuatu’ş-şura”lar ise beyaz ve tezkireden farklı olarak, musannif veya mecmuayı hazırlayanın kişisel düşünceleri, manzum olarak ifade edilir. Bunun yanında, tanıtılan kişinin veya şairin eserlerinden, tezkirelere oranla daha fazla örnekler verilir. Burada, şura mecmualarının en mühim ayrıntısı, musannife çağdaş olan ve aynı edebi muhitte yaşayan şairlerin dikkate alınmasıdır.

Beyazların tezkire ve mecmualardan farklı tarafı, sadece aynı devirde yaşayan ya da hazırlayan kişiyle çağdaş olan şairler değil; zaman kavramı gözetmeksizin, yaşamış ve eser vermiş bütün şairlerin şiirlerinden örneklerin alınabilmesidir. Mesela Bîdil (18.yy), Nevâî(15-16. yy), Hâfız (14.yy), Âgehî (19.yy), Andelib (18.yy), Meşreb (17-18.yy) gibi şairler, aynı beyaz içerisinde bulunabilir. Tezkire ve mecmualarda adı geçen şairlerin eserleri hakkında, musannifin görüş ve düşünceleri verilirken beyazlarda, hazırlayan kişinin herhangi bir fikri ya da yorumu belirtilmeden, kendine yakın bulunan şiirler, değişik kaynaklardan bir araya getirilmek suretiyle oluşturur. Dolayısıyla beyazlarda, dizen kişinin kişisel değerlendirmeleri, doğrudan değil; dolaylı olarak verilir. Bunu yaparken de yöntem olarak, kendisinin veya nüfuzlu meslektaşının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

dünya görüşü ve estetik anlayışına uygun gelen şiirleri seçer. Kısaca beyazlardaki görüşler, sübjektiflikleriyle ön plana çıkarlar.

Tezkire ve mecmuaların en önemli ortak özelliği, her ikisinde de şairlerin eserleri hakkında ileri sürülen düşüncelerin son derece objektif olmasıdır. Bu eserleri hazırlayan kişilerin kişisel estetik görüşleri, doğrudan verilir. Başka bir ifadeyle, ele alınan kişinin sadece başarıları veya olumlu yönleri değil; eksik görülen ya da hatalı bulunan yönleri de ifade edilir. Mesela, Fazlî Nemengânî'nin "Mecmuâtu's-Şuarâ" eserinin bazı yerlerinde, bireysel görüş ve düşünceler açıkça belirtilmiştir; Fazlî adı geçen eserinde, saray şairlerini yüceltirken Mahmur ve Gülhanî gibi şairleri acımasızca eleştirmiştir;

*Hayalet-i mahmûr be-merhabasti,
Hicagûygâyib kalp aşnast.
Neâyed zi ef'âli yu gayr-ı bâd,
Bûved be- heme kavî nâmu'temed.
Şikayet koned der yemîn u yesser,
Zi mahmuri yi neşevu köknar.
Buved şe'ri an köse ez lağeri,
Zi arayış(-i) riş seblet bârî.
Ba zolfî sohen şâne zed inçonin,
Buved şe'ri hubu meliheş hemin*

"Mahmurun hayaleti, merhametsizdir. O, hicivci, gıybetçi olup, dostluğu da kalbe kederdir. Onun hareketinden yamanlıktan başka bir şey gelmez. Hem de sözüne güvenmek mümkün olmaz. Neşe ve esrarkeşliğinin sarhoşluğundan bol-kolçılıktan şikâyet kıları. Bu kösenin şiiri, zayıflıktan (boşluktan) sakal-bıyığa süs veriş doğru olur. O, söz zülfüne böyle tarak çekmiştir. Onun güzel ve nefis şiiri, bana (göre) budur...". (Hamidova 1971: 263)

b) Antoloji-Beyaz

Antoloji, "Eski Yunanca *anthologia* kelimesinden *anthologie*" şeklinde Fransızcaya; oradan da *antoloji* olarak Türkçeye geçmiştir. Şairlerin, yazarların, bestecilerin eserlerinden alınmış, seçme parçalardan meydana gelen edebi derleme demektir. Edebiyatımızda bu kelimenin karşılığı olarak *mecmua*, *cönk*, *sefîn*, *güldeste*, *Gülşen*, *güzlâr*, *buket*, *münthebât*, *numune*, *seçme*, *seçki*, *demet*, *buket*, *örnekler* ve *derleme* terimleri kullanılmıştır. Klasik edebiyatımızda, kelimenin kök manasına uygun olarak *güldeste* karşılığı kullanılmıştır. Yüzyıllar boyu nazire mecmuaları yanında seçme şiirleri bir araya toplayan *mecmualar*; halk şiirlerinin bir çeşit antolojisi sayılan *cönkler* meydana getirilmiştir. Ayrıca Divan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

şairlerinin eserlerinden seçme parçaları bir araya getiren *tezkiire*ler de antoloji özellikleri gösterirler.” (Arı 2001: 183)

Beyazlar, çoğunlukla antoloji olarak kabul edilmiş ve bu şekilde adlandırılmıştır. Bu kanaate varmada eski antolojilerin büyük katkısı olsa da özellikle son devirlerde çıkarılan antolojiler göz önüne alındığında, her iki türün birbirinden büyük farklarla ayrıldığı görülecektir. Eğer mutlaka bir benzerlik ilişkisi kurulacaksa, günümüz antolojileri, mecmualara daha yakın dururlar. Çünkü her ikisinde de önce şair veya yazarın tanıtımıyla ilgili kısaca bilgiler verildikten sonra eserlerinden örnekler aktarılır. Beyazlarda ise, yukarıda da ifade edildiği üzere, şaire veya yazara ait her hangi bir bilgi verilmeksizin sadece seçilen örnekler verilir.

Bundan başka antolojiler, milli bir edebiyat dairesinde oluşturulan edebi ürünler olmasına karşın beyazlar, farklı milletlere mensup edebiyat ve bu edebiyat dairesinde eser veren değişik şairlerden örnekler seçerek hazırlanmıştır.

Antoloji ile beyaz arasındaki en mühim farklardan biri de seçilen şairlerin nitelikleri ile ilgilidir. Antolojiler, daima kendi edebi dairesinde eser vermiş, kendine has üslubu olan, herkes tarafından tanınmış şairleri dikkate alırken beyazlar, ünlü şairler yanında, şiire hevesli ya da mahalli düzeyde ürünler veren; belki divan tertip edememiş, kıyıda köşede kalmış sanatkârları da dâhil etmiştir. Bu özellik beyazları diğer türler içerisinde ayrı bir yere koymaktadır.

Son olarak da antolojiler, beyazlara göre kuralları daha belirgin ve daha kesindir; yani sadece usta sanatkârların yapabileceği bir uğraş olmasına karşın beyazlar, toplumun bütün sınıflarından, şiire ve sanata hevesli herkesin rahatlıkla oluşturabileceği bir edebi mahsuldür. Bu sebeptendir ki beyaz dizen kişilerin yelpazeleri çok geniştir.

E) Çok Dillilik

Çok dillilikten kasıt Arapça, Farsça ve Türkçe gibi farklı dillerde yazılmış şiirlerin aynı eserde toplanmasıdır. Antolojiyle beyazı birbirinden ayıran en belirgin farkların başında, antolojilerin milli bir edebiyat dairesinde vücuda gelmelerine karşın beyazların, birden fazla edebiyat dairesini kapsadığı görülür. Dolayısıyla bir beyaz içerisinde Ali Şir Nevâî, Câmî, Fuzûlî gibi farklı coğrafyalarda yaşamış ve eser vermiş şairler, aynı anda bulunabilir. Bu durum beyazlara, “çok dillilik” özelliği kazandırmıştır. Zaten divan edebiyatına bakıldığında, genel olarak kullanılan diller Arapça, Farsça ve Türkçe’dir. Dolayısıyla bu dilleri kullanan edebiyatlar arasında da uzvi bir alakanın olduğunu; hatta bu alaka ve etkileşimin, uzun bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

geçmişinin olduğunu göstermektedir. Beyazların çok dilli oluşunun altında yatan sebeplere bakıldığında şunları görmek mümkündür:

1. Beyaz dizicinin, kültürel ve medeni seviyesi, başka dillere olan hâkimiyeti,

2. Beyaz dizmede takip edilen genel prensipler veya ananeler; nazım şekli, edebi muhitin karakteristik özellikleri. Divan şiiri, geleneği olan ve bu geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan bir edebiyattır. Dolayısıyla beğenilen, seçilen ya da üzerinde durulan bir şiir, nazım şekli ve diliyle beraber alınmakta ve yaygınlaşmaktadır.

3. Beyaz dizilen dönemin siyasi ve sosyal koşulları: Orta Asya ve diğer Türk nüfusunun bulunduğu bölgelerde her ne kadar Türkçe kullanılıyor olsa da bütün İslam coğrafyasında Arapça, Kur'an ve bilim dili olarak; Farsça, edebiyat dili olarak kabul edilmiş dillerdir. İslam dinini kabul eden Türkler de bu anlayıştan etkilenmiş ve özellikle Çağatay sahasında Arapça, Farsça ve Türkçe genel olarak aynı anda kullanılmıştır. Dolayısıyla mektep ve medreselerde de eğitim, bu üç dilde verilmiştir.

Beyazların, zamanla dizildiği her coğrafyanın kültürel ve sosyal yapısına paralel olarak özellikleri değişmiştir; terkihi ve üslubu yeni sıfatlar kazanmıştır.

F) Musikî ve Makam Adları

Beyazlar, edebiyat tarihi açısından taşımış olduğu değer yanında, onlara dâhil edilen şiirlerin müzikalitesi, bestelenebilir olmaları, bestelenmiş olanları açısından da musikişinaslar için ayrı birer kaynaktırlar. Bu eserler sayesinde birçok şarkı sözü, makam adları; bu makamlarla bestelenmiş şarkılar günümüze kadar ulaşmış ve musiki severler haberdar edilmişlerdir. Çünkü birçok beyaza, asıl olarak, şeş (altı) makam altında icra edilen şiirler dahil edilmiştir. Bunların en ünlüleri, II. Muhammed Rahimhan (Feruz)'ın şeş makamda hazırlamış olduğu eserlerdir. Feruz, devlet adamlığı yanında, sanatkar kimliğiyle Türkistan şiirinin kurucuları arasında gösterilir. O aynı zamanda, ölümsüz besteleriyle de bir musikişinastır. "Rast" makamında, *Muhammedi Cediti Feruz*, "Segâh" makamında, *Sakîlî Feruzşah*, *Çar Usulî Feruz*, "Büzüruk" makamında, *Muhammedi Feruz* hükümdar sanatkârın en ünlü şarkılarıdır.

G) Adlandırılması ve Çeşitleri

Birtakım el yazma eserleri sınıflandırma ve adlandırma adına bir araya toplamak, asgari düzeyde de olsa, adı geçen eserlerin ortak özelliklerinden yola çıkılarak yapılan bir işlemi gerektirmektedir. Ancak bu işlem, bir araya getirilen eserlerin, her

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yönüyle birbirinin aynısı olduğu anlamına gelmez. Doğal olarak, bu eserler, farklılıklarından yola çıkılarak, kendi aralarında gruplandırılmayı gerektirmektedir. Burada vurgulamak istenilen olgu, aynı sınıfa mensup edebi eserlerin de kendi aralarında gruplandırılması gerektiğidir.

Her edebi eserde olduğu gibi, beyazlar arasında da birbirine benzeyen; hatta çok az da olsa birbirinin kopyası denilebilecek el yazmaları mevcuttur. Ancak bu eserler, mukayese edildiklerinde görülecektir ki her bir eser ayrı bir orijinalliğe sahip olup içeriği ve kompozisyonu ile diğerlerinden tamamen farklıdır.

Her müstakil eser, önceden belirlenmiş birtakım kurallar çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu kurallar, uzun bir zaman sürecinden ve bu zaman sürecinde edebi esere hayat ve kimlik kazandıran usta sanatkarların meşakkatli çalışmaları neticesinde son şeklini alır ve ölümsüzleşir. Beyazları da bu anlayış doğrultusunda birtakım gruplara ayırmak mümkündür:

1. Özel Dizilen Resmî Beyazlar: “Beyaz” kavramı içerisine dâhil edebileceğimiz el yazma eserler, sadece birer edebiyat örneği olarak değil; aynı zamanda birer sanat eseri olarak kabul edilirler. Çünkü bunların çoğu, usta kişilerin (kâtip, nakkaş, mukavvacı gibi) ciddi emekleri neticesinde meydana gelmişlerdir. Böyle beyazların cildi, sayfaları önceden özel olarak hazır hale getirilmiştir. Buradaki süslemeler, sadece nakkaşın ya da ciltçilerin yüksek sanatkarlıklarıyla açıklanamaz; beyazın kim için hazırlandığı (hükümdar, meşhur âlim, devlet adamı vs) da çok önemlidir. Bu titizlikle hazırlanmış beyazlar, bu türdeki edebi eserlerin bütün vasıflarını bünyelerinde barındırırlar ve “Özel Dizilen Resmi Beyazlar” şeklinde adlandırılmışlardır. Bunların en önemli özellikleri şunlardır:

a) Beyaz dizici veya kâtip, hazırlayacağı esere ya da koleksiyona şiir seçerken, bunu sipariş eden veya takdim edeceği kişinin dünya görüşü ve kültürel düzeyini dikkate alarak eserini vücuda getirir. Dolayısıyla özel dizilen beyazların en başta gelen vasfı, genelde birine sunulmak ya da bir taleple kaleme alınmasıdır.

b) Bu türdeki beyazlarda, bazen dibace de bulunur ya da kâtip, kendi düşüncesini ve amacını, el yazmanın sonunda hatime olarak verir. Bu hatimeler de manzum ya da secili nesir şeklindedir. Ancak çoğu resmi beyazlarda ne dibace ne de hatime bulunur. Bununla birlikte eserin adı ve yazılış tarihi, bir cümle ile belirtilir. Dibace ya da hatime olsun ya da olmasın; beyazın bu özel şekli, süslemeleri ve üslubuyla daima diğerlerinden ayrılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

XVIII—XIX. asırlarda hazırlanmış; tezkire ve mecmualardan ayrı bazı manzum eserler var ki, “beyaz” olarak adlandırılmalarına karşın, yazılış maksatları, terkihi (içeriği), ve diziliş prensiplerini incelendiğinde, resmi beyazlardan ayrıldıkları görülür. Zira resmi beyazların en karakteristik özelliklerinin başında gelen bedii süslemeler ve metinlerin yerleştirilmesinde gözetilen tertip, adı geçen eserlerde göze çarpmamaktadır. Ancak bunlar, çok uzun bir zaman diliminde hazırlanmış görünümü vermektedirler. Oysaki resmi beyazlar, hazırlanıp takdim edilecek şahsın dünya görüşü ve estetik düzeyi dikkate alındıktan sonra nispeten kısa bir zaman içerisinde; ancak daha titiz bir çalışmayla ortaya konulmuş eserlerdir. Geniş bir zamanda ve daha sade hazırlanmış bu eserleri de şöyle izah etmek mümkündür:

Birer şair veya kâtip, zamanla okuyup beğendiği şiir veya farklı manzum parçaları, özel bir deftere geçirmek suretiyle manzum bir mecmua meydana getirir. Böyle mecmualar, içeriklerine göre çok çeşitlilik arz ederler;

Kâtip veya şair-ki, Şark’taki kâtiplerin hemen tamamı, aynı zamanda şairdirler; ancak bunlar, hazırladıkları beyazlar söz konusu olduğunda, “kâtip” sıfatları ön plana çıkmaktadır-değişik kaynaklardan beğendiği ve edebi anlayışına yakın bulduğu her türlü nazım şekline şiiri, özel defterine kaydeder. Böyle mecmualarda, sadece önceden yaşamış ünlü şairlerin divan, tezkire ve mecmualarda rastlanılan şiirleri yanında şair veya kâtiple çağdaş olanların eserlerinden örnekler; hatta varsa kâtipin öz şiirleri bulunabilir.

Bu tür özel beyazlarda kâtip veya şair, çağdaşı olan ve bilindik coğrafyalardaki şairlerin eserleriyle kendi eserlerinden oluşan bir koleksiyon yapması da muhtemeldir. Ancak bu durum, eser terkihi, meşhur klasik şiirlerin bulunmasına engel değildir; sadece ön planda olan, çağdaş ve yakın coğrafyada yaşayan şairlerdir.

Bir başka özel beyaz şekli de zaman içerisinde elden ele dolaşp, bir çok katip veya şairin emeğiyle oluşan beyazlardır. El yazma bölümlerinde onlarca rastlanılan bu tip beyazlar, Çağatay edebiyatı ve medeniyeti tarihinin farklı tarafını ortaya koyması açısından ayrı bir yere sahiptirler. Bu tür beyazlarda sanatkarların birbirleriyle olan iletişimleri ve birbirleri üzerindeki etkileri, geçmişle olan münasebetleri, Türkçe (Özbekçe), Tacikçe ve Arapçayı hangi seviyede bildikleri ortaya çıkmaktadır. Böyle toplamlarda, şair veya kâtip, seçmiş olduğu başka şairlere ait örneklere kendi şiirlerini de ekleyebilir; ancak diğer şiirlerden fark edilmesi için kendi şiirlerinin üstüne “*li-muharririhî, muharririhî* (şiiri alan adam), *li-rakamihî* (rakam koyan, alıcı, aktarıcı) gibi özel işaretler bırakır. Bu eserlerde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

şair, işaretini koyarken, kendisini “kâtip” olarak da vurgulayabilir. (Ö. E. T 1978: 26)

2. Aftoğraf (Bireysel) Beyazlar: Aftoğraf, Rusça bir kelime olup, “*el yazısı, imza*” (Mustafayev-Şerbinin 1996; 17) anlamındadır. Burada terim olarak “*sınırlı*” anlamında kullanılan “aftoğraf”, şairin kendi şiirlerinden derlemiş olduğu beyazlardır (İshakov 1976; 88), dolayısıyla bu tür beyazlara “Bireysel Beyazlar” denilebilir. Aslında pek çok beyazda şair veya kâtipin kendi şiirleri bulunabilir ancak bu tür beyazların diğerlerinden ayrılan en önemli farkı, dizici şairin kendi şiirlerinden oluşmasıdır. Bunun yanında yine de dizicinin bizzat seçmiş olduğu başka şairlerden örnekler bulunabilir. Bu tip mecmuaların “divan” değil de mecmua düzeyinde kalmasının sebeplerinden biri de başka şairlerden numunelerin bulunması ve Divan tertibinde gözetilen ölçütlerin dikkate alınmamasıdır. Beyâz-ı Mîrî, Beyâz-ı Hadim, Beyâz-ı Şâhin, Beyâz-ı Kâmî eserleri, en ünlüleridir. (Ö. E. T 1978: 27)

Bu mecmualarda şiirler, nazım şekillerine göre değil; alfabetik olarak yerleştirilmişlerdir. Yine bir başka özellik de dizici şairin öz şiirleri, ardı ardına sıralanmıştır.

Aftoğraf ya da şahsi beyazlar, başta beyaz müellifi olmak üzere, esere dâhil edilen şairlerin ortaya çıkış ve eser verme sebeplerini, sanatlarında geçirmiş oldukları değişimlerini; beyaz müellifiyle çağdaş olan şairlerin münasebetini öğrenmede kıymetli birer kaynaktırlar.

3. Keçkül veya Benzer Tipteki Beyazlar: Bu tipteki toplamlar, XVI. asırdan itibaren ortaya çıkmış olsalar da özellikle XVIII—XIX. asırlarda en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Tanınmış şairlerden başlayıp, medrese talebesine, usta kâtiplere; şiire ilgi duyan tüccara ya da esnafa kadar; kısaca okuma-yazma bilen herkesin sahip olduğu veya olabileceği bir edebi mirastır. Hazırlayanlar, sosyal tabakanın her kesiminden insanlar olduğundan her bir keçkül, kendine has orijinalliğe sahiptirler. Dolayısıyla bu tür el yazmalar arasında, birbirine benzeyeni bulmak imkânsız gibidir. Zira bunların her birinde, sadece hazırlayan kişiye has özlemler, bedii görüşler, sanat anlayışları ve kültürel düzeyler; başka kişilerle ilmi, medeni münasebetler; işi dolayısıyla girdiği ilişkiler ayrı ayrıdır. Zaten eser de bu sebepler çerçevesinde şekillenir ya da bu sebepler, eserin üslubunu ortaya koyar. Bu eserlerde, hazırlayan kişinin ruh hali ve manevi dünyası hakkında bilgi sahibi olunabilir; hatta bunlardan yola çıkılarak, o dönemin atmosferi hakkında da ipuçları bulunabilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Keçküllere alınan malzemelerin kaynakları açısından, diğer beyaz türleriyle aynı kaynaktan beslenmelerine karşın bunların yerleştirilmeleri malzemenin karakterine ve hazırlayanın zevk ve estetik anlayışına bağlıdır. Keçküllerde ünlü şairler ve hazırlayan kişiyle çağdaş olan şairler asıl yer tutar. Bu yönüyle de aftoğrafları andırır. Ancak keçküllerde, müellifin kendi şiirlerinin dışında başka şairlerin şiirleri; ilmi ve bedii risalelerden babler veya parçalar, her türlü tarihler, kayıtlar ve başka değişik edebi malzemeler de bulunabilir.

Keçküller, sosyal tabakadaki herkesin ilgisini çeken bir edebi ürün olmuştur. Ancak bu eserler, hazırlayıcıları açısından tasnif edildiğinde, başka mesleklere ait kişilerin keçküllerinin, içerik olarak şair, kâtip veya müderris olan kişilerin toplamlarından ayrıldığı görülür.

4. Karışık Beyazlar: El yazma beyazlar arasında en yaygın olanıdır. Değişik nazım şekillerindeki şiirlerden oluşur. Bunlara “çok nazım şekilli” veya “karışık tipteki beyazlar” demek mümkündür. Bu tür beyazlar ilk defa XVII. asırda ortaya çıkmasına rağmen özellikle XVIII—XX. asırlarda, Orta Asya başta olmak üzere Hindistan, İran, Afganistan, Doğu Türkistan ve Türkiye’de ortaya çıkmıştır. Değişik zamanlarda yaşayıp birçok dilde eser veren ve değişik üsluplara sahip yüzlerce şairin rengârenk nazım şekillerindeki şiirlerinden oluşan bu tür beyazlar, elbette ki aynı düzeyde ve aynı değerinde değildir. Zira hazırlayanın yetişme tarzı ve düzeyi, kültürel ve coğrafi ortam, ekonomik ve sosyal koşullar bu tür beyazları şekillendiren temel unsurlardır. Ayrı bir çalışma konusu olan bu farklar bir kenara bırakılacak olursa karışık beyazlar musikiye dair risalelerden parçalar veya klasik makamlar için malzeme olan şiirler, küçük latifeler, ünlü kişilerin mühürlerindeki yazılar, şiirler ve başka değişik türdeki eserlerden taşıdığı numuneleriyle kültür ve medeniyet tarihi açısından eşsiz bir yere sahiptirler.

İçeriğinin baş ve son kısmındaki çeşitlilikle diğer beyazlardan ayrılan karışık beyazlar, değişik zamanlarda ortaya çıkmış olup, her seviyedeki kişilerin kalemine aittir. Bunlar arasında medrese talebesinden tüccara, işçiden ev sakinlerine kadar toplumun her kademesinden insan tipleri görmek mümkündür. Dolayısıyla karışık beyazlarda, 2–3 kişiden 200 kişiye kadar değişen geniş bir müellif listesi mevcuttur. Ancak karışık beyazlarda, tek müellif bulunan örnekler de mevcuttur. Karışık beyazların bu tipte olanlarıyla aftoğraf beyazlar arasında, ilk bakışta ortak gibi görünen bu özellik, örnekler incelendiğinde aradaki fark ortaya çıkacaktır. Zira karışık beyazlarda bir Divan’dan kâtiplerce seçilmiş olan şiirlerin yine aynı kâtiplerin zevk ve edebi anlayışına göre yerleştirilmesine karşın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

aftograf beyazlarda, eserin tamamı, bizzat şair tarafından hazırlanmıştır. Yine bu tip karışık beyazlar, bir divan tertibi ya da prensiplerine göre hazırlanmadığından “Divan” olarak değil de “Beyaz” adıyla anılmışlar ve günümüze kadar da bu isimle gelmişlerdir. Çünkü divanlar, alfabetik olarak ve nazım şekillerine göre tertip edilmişlerdir.

Karışık beyazlar, özellikle XIX. asrın sonu ve XX. asrın başlarında, Harezmi edebi muhitinin bir özelliği olarak, en yaygın şekliyle adı geçen coğrafyada en verimli dönemini yaşamıştır. Dolayısıyla da en kalıcı ve tipik örnekleri Harezmi beyazcılık mektebine aittir. Bu seçme eserler, resmi anlamda dizilmiş olup, adı geçen şairlerin güzel örneklerini halka yayma, tanıtmaya ve onları daha geniş kitlelere katında kalıcı yapma amacına yöneliktir. (Ö. E. T 1978: 36)

5. Tematik Beyazlar: Beyazcılığın olgun ve kalıcı eserler bıraktığı XVII—XX. asır beyazları arasında yukarıda sıralananlar dışında, farklı özelliklere sahip beyazlar da bulunmaktadır bunlar ki, tanınmış bir şairin tek bir tema etrafında kaleme almış olduğu şiirlerden oluşan eserlerdir. “Tematik Beyazlar” şeklinde adlandırılabilir bu tür beyazları örneklerle açıklamak gerekirse, diğer beyazlardan farkları şunlardır:

TŞİ, No: 2811. kayıtlı el yazma örneği, ünlü tezkireci ve şair Kârî Rahmetulla Vâzih’a ait olup, 1295/1878 yılında hazırlanmıştır. “hikmet”e dair hazırlanan 350 varaklık bu beyaza, Arap şairlerinin eserlerinde rastlanılan en güzel ve orijinal ibareler de dâhil edilmiştir. (Ö. E. T 1978: 33)

TŞİ, No: 1858/II (Teşbihât-ı Zîbâ) kayıtlı bu nadir mecmua, birçok bölüm içermektedir. Bölümlerin her biri kendi içerisinde alt bölümlere ayrılmaktadır. Eserdeki manzum parçaların tamamı mektep âşıkları, onların birbirleriyle mukayesesi, muhabbet ve bahar, bağ, mey, saki gibi kavramları tasvire ayrılmıştır. 1247/1831–32 tarihlerine ait eser, 130 varaktan oluşmaktadır. (Ö. E. T 1978: 33)

DŞB, No: 15. kayıtlı el yazma eser, XVII. asrın sonu ve XVIII. asır başlarında özel olarak dizilmiştir. Beyaz, 5–10 adedi tam gazel olan Sâib’in beyitlerinden oluşup onun değişik konulardaki beyitleri, konularına göre gruplandırılmıştır. (Ö. E. T 1978: 33)

Yukarıdaki el yazmalar, konuları dikkate alındığı zaman, her bir beyazın kendine özgü ve orijinal olup, belli düzeylerdeki şahıs veya şahıslar tarafından bir maksatla hazırlanmış oldukları görülmektedir. Adı geçen beyazların konuları da bu amaçla şekillenmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Kitapçılığın veya yayıncılığın gelişmesine paralel olarak, XIX. asrın sonlarından itibaren beyazlarda, konu ve içerik olarak, gözle görülür bir değişme ve ilerleme olmuştur. Bu doğrultuda, beyaz müelliflerine ya da beyaz hazırlamaya kadınlar da dâhil olmuş; bu vesileyle kadın ruhuna, estetiğine ve zarafetine uygun eserler doğmuştur. Bu gibi toplamlar, halk ya da şiir severler tarafından büyük bir ilgi ve dikkatle takip edilmiş, elden ele dolaşır olmuştur. (Ö. E. T 1978: 34)

H) Beyazcılık Mektepleri

Beyazcılığın yaygınlaşmasıyla birlikte coğrafi ve kültürel farklılıklar neticesinde, birtakım ayrışmalar ve farklılıklar görülmeye başlamıştır. “Mektep” kelimesiyle asıl kastedilen, kurumsal bir mektep değil; beyaz hazırlanan belirli bir coğrafya dâhilinde, dil ve kültürün etkisiyle ortaya çıkan anlayış ve üsluptur. Sonraki devirlerde hazırlanan beyazlar, kendine yakın olan veya içinde bulunduğu koşulların etkisi ve anlayışıyla hazırlanmış beyazlardır. Dolayısıyla daha sonraki beyazlara zemin hazırlayan ve onlara yön veren mektepler şunlardır:

1. Fergana (Kokan) Mektebi: Fergana Vadisi’nde ortaya çıkan beyazcılık anlayışıdır. Bu edebi muhitte ağırlıklı olarak, Türkçe (Çağatay) ve Tacikçe konuşulmaktadır. Dolayısıyla XVIII—XIX. asırlarda, Kokan edebi muhitinde eser veren sanatkarlar, iki dilde de eser vermişlerdir. Bu sebeple de Fergana beyazlarının en karakteristik özelliği, iki dilli oluşlarıdır. Mukimi tarafından dizilen ve Öz. SSR FAŞI, No: 9303 (II) kayıtlı beyaz, Fergana beyazcılığının en tipik örneğini teşkil etmektedir. Şair bu beyazı, XIX. asrın sonlarında, dostu Abidcan Âlim için dizmiş olup, sayfaları, özel olarak, son derece ustalıkla hazırlanmış bir beyazdır. (Ö. E. T 1978: 34–35; Hamidova 1976: 96)

2. Taşkent Mektebi: Bu mektep, Fergana beyazcılığına çok yakındır. Bu yakınlık, şairler veya usta kâtipler tarafından dizilen ya da ünlü birine sunulmak üzere hazırlanan resmi beyazlarda açıkça görülmektedir. Taşkent beyazları, genellikle medrese talebeleri ve aynı zamanda klasik şiiri çok iyi bilen usta sanatkarlar tarafından hazırlanmıştır. Bu sahanın diğer beyazcılık mekteplerinden ayrılan önemli özelliklerinden biri de seçilmiş olan şiirlerin dili, çoğunlukla Türkçe (Çağatay lehçesi)’dir. (Ö. E. T 1978: 35; Hamidova 1976: 96–97)

3. Buhara Mektebi: Köklü bir tarihi ve kendine has özellikleri, ananeleri olan bir beyazcılık sahasıdır. Bu gelenek, Buhara’da yaşayan halkların dili ve medeniyeti yanında; Buhara’nın asırlarca dini, ilmi ve idari bir şehir oluşu sonucunda doğmuş ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yerleşmiştir.

Buhara ve ona bağlı olan vilayetler olan Semerkant, Hisar ve Kuhistan'da, halkın büyük bir çoğunluğu Tacikçe konuşmaktadır. Bunun yanında mektep ve medreselerde eğitim dilinin Tacikçe ve Arapça olmasına bağlı olarak bu dillerdeki kitapların okutulmasından ötürü, bu edebi muhitte ortaya çıkan beyazlar, Arap ve Tacik kültürünün yoğun etkisi altındadır. Dolayısıyla Buhara ve civarı başta olmak üzere Hisar Vadisi ve Kuhistan vilayetlerindeki beyazların çoğunluğu, Fars-Tacik klasik eserlerine dayanmaktadır. Bunun yanında, adı geçen bölgelerde yaşayıp eser veren sanatkarlar da aynı oranda yer tutmaktadır. Ancak Tacikçe ağırlıklı olsa da Çağatayca eserler de belirli bir yer tutar.

Buhara beyazcılığının bir başka özelliği de dil olarak İran, Afganistan, Hindistan beyazlarına çok benzemesidir. (Ö. E. T 1978: 35; Hamidova 1976 97)

4. Harezmi Mektebi: Orta Asya beyazcılık tarihinde yeni bir aşama olarak kabul edilir. XVIII—XIX. asır beyazları, birçok yönden, diğer beyazları, özellikle Fergana ve Taşkent beyazlarını andırmaktadır. Mesela Agehi tarafından dizilen beyaz, pek çok yönden Mukimi beyazıyla örtüşmektedir. Fakat XIX. asrın sonlarına gelindiğinde, Harezmi'de, medeni ve edebi hareketlenmelere paralel olarak, resmi beyazcılık daha çok ilgi görmüştür. Bu medeni ve edebi hareketler, tüm Orta Asya'nın milli kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu anlayışla Feruz'un teşebbüsü ve teşviki sonucunda, geçmiş ve çağdaş şairlerin divanları taranarak seçme şiirler oluşturulmuş, Nevayi gibi bütün Türk dünyasının usta kalemlerinin edebi miraslarını bir araya getirmek için büyük çabalar harcanmış, klasik edebiyat ürünleri yanında medeniyet tarihinin nadir eserleri Özbekçeye tercüme edilmiş; bunların sonucunda da onlarca şairin en güzel eserlerinden oluşan düzinelerce şiir toplamları ya da güldesteler vücuda getirilmiştir. Netice itibarıyla, XIX. asrın sonu ve XX. asrın başlarında, kendine has, kesin hatlarıyla "Harezmi Beyazcılık Mektebi" doğmuştur.

Harezmi beyazları, XIX. asırdan sonra hep aynı üslupta hazırlanmış olup, içerik olarak çok zengindir. Seçilen şiirlerin büyük bir kısmı XIX. asrın sonu ve XX. asrın başlarında yazılanlardan seçilmiş olsa da geçmiş devirlere ait Çağatay ve Fars-Tacik klasik eserlerinden de çok sayıda eser seçilmiş ve beyazlara dâhil edilmiştir. Hatta Türk şairlerinden bile özel beyazlar oluşturulmuştur. Öz. SSR FAŞI, No: 6946 kayıtlı bu nadir eser, Hicri 1325'te dizilmiştir. İçeriğinde, Türk şairlerinin yanında Nimis, Fransız ve Fars dillerinden Türkçeye tercüme edilen eserlerden oluşmuştur. (Ö. E. T 1978: 37)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Harezmi beyazları, genellikle Çağatay ve komşu edebiyatların tanınmış şairlerinin en seçkin şiirlerinden oluşturularak, pek çok nüsha olarak çoğaltılmıştır. Özel dizilen Harezmi beyazları, hem sayı bakımından hem de içerik bakımından son derece zengindir. Bunların her biri, belirli bir maksat doğrultusunda dizilmiş olup, klasik şiirin gelişme tarihinin değişik evrelerini bünyesinde barındırmaktadır.

Hiç kuşkusuz, Harezmi’de beyazcılığın çok gelişmiş olması ve kendine has bir üslubunun bulunması, bu sahaya toplanan usta kalemlerin eseridir; özellikle XIX. asrın sonu ve XX. asrın başlarında ortaya çıkan Harezmi beyazları, en usta Harezmi kâtip ve şairlerinin kaleminden çıkmıştır. Bunların en ileri gelenleri Muhammedşerif ibni Allabirgen, Mollabaltaniyaz bin Usta Kurbanniyaz, Molla Muhammedyusuf Yakub bin Muhammedyakub’dur.

D) Yazma Kaynaklar Olarak Önemi

Beyazlar, ilk bakışta her sınıftan ve her meslek grubundan insanın kültürel ve ekonomik düzeyine göre; hatta gelişigüzel hazırlanmış oldukları bir hatıra defteri ya da günlük gibi gelebilir. Ancak muhtevasına bakıldığında, yazıldığı devir ve coğrafyanın edebiyat tarihi açısından önemi anlaşılmaktadır. Zira antoloji, tezkire ve şuara tezkireleri gibi benzerlerinden farklı yönleriyle her bir beyaz, ayrı ve çok önemli birer edebi kaynak durumundadırlar.

Beyazlarda dikkati çeken hususların başında, ileriki kuşaklar tarafından adları bilinmeyen, eserleri incelenmeyen; ancak beyazlar sayesinde varlığından haberdar olunan şairleri ölümsüzleştirmesi bakımından, edebiyat tarihi için bulunmaz ve yeri doldurulamaz öneme sahiptirler. Bunun yanında, adları bilinip de divan tertip edemeyen, kendinden sonra da şiirlerine ilginin kaybolduğu çok sayıda şairi yaşatması, beyazlara ayrı bir değer katmaktadır. Yine bazı şairler var ki, divan tertip etmelerine rağmen, zaman içerisinde bu divanları çoğaltılıp, geniş kitlelere ulaştırılmamış ve sonuçta kaybolmaya ve unutulmaya yüz tutmuş ya da kaybolmuş, sadece beyazlar vasıtasıyla günümüze ulaşabilmiştir.

Beyazlar, içinde barındırdıkları “şeş makam” ile yazılmış örnekler nedeniyle de Klasik Özbek müziği için bulunmaz bir kaynaktır.

Edebiyat tarihi açısından beyazlar, iki dilliliği öğrenmede, divanlarla aynı oranda edebi kaynak değeri taşımaktadırlar. Bu doğrultuda Çağatay ve Fars-Tacik edebiyatları, beyazlar sayesinde Arap, Azerbaycan, Türkmen ve Osmanlı Türk edebiyatının güzel ve seçkin örnekleriyle tanışmışlardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

SONUÇ

Beyazcılığın doğduğu saha olan Arap edebi muhitinde, Emevî sülalesinden sonra gelen Abbasilerin, hâkimiyetleri altında yaşayan diğer milletlerin de katkılarıyla sağlanan huzur ve sükûnet ortamında, kültür ve medeniyetteki ilerlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkan beyazcılık, ilk başta tanınmış şairlerin seçilmiş şiirlerinden oluşmuştur. Ünlü Arap şairi Ebu Temmâm'ın ilk örneğini verdiği bu edebi mahsulün diğer sahalara (Orta Asya, İran, Afganistan, Hindistan, Azerbaycan) ve uzun bir zaman dilimine yayılmasıyla gelişerek ilerlediği ve bunun doğal sonucu olarak da saraydan başlamak üzere, toplumun her kademesine sirayet ettiği görülmektedir. Bunun neticesi olarak da beyazcılığın kuralları da ilk doğduğu IX. asırdan başlayarak XX. asra gelinceye kadar çok değişmiştir; öyle ki bu tür eserlerde şiir yanında dualar, veciz ifadeler; ailedeki doğum, ölüm ve evlenme gibi önemli tarihler kaydedilmiştir. Hatta beyazlar, sadece şiir veya manzum parçalarla sınırlı tutulmamış; secili, seçkin mensur örnekler de dâhil edilmiştir. Ancak bu mensur parçalar, sınırlı sayıda ve eserdir.

Her edebî üründe olduğu gibi beyazcılık da ortaya çıktığı toplumun genel karakteriyle şekillenmiş; her ürün kendi toplumunu yansıtır olmuştur. Ancak geçen uzun zaman içerisinde, bir beyaza yansıyan milli renkler yanında, "beyaz" kavramı altında toplanabilecek kadar değişmez genel kurallara ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Ö. E. T. (Özbekistan Edebiyat Tarihi), (1978), "*Beyaz*", C. IV, Öz. SSR FEN Neşriyatı, Taşkent.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1992); "*beyaz*", Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- E. M. E. MUSTAFAYEV-V. G. ŞERBİNİN (1996); "*Aftoğraf*", Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, Moskova "Russkiy Yazık" Multilingual Yayınları, İstanbul.
- ELMALI, Hüseyin (1994); "*Ebu Temam*", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul.
- F. STEINGASS (Tarihsiz); A Comprehensive PERSIAN-ENGLISH DICTIONARY, Librairie Du Liban, Riad Solh Square, BEIRYT.
- HAMİDOVA, Mevcude (1971); "*Kolyazma Beyazlar-Edebi Membed Sifatında*", Edebiy Miras, 2, Taşkent.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

<http://www.atsizcilar.com/atsiz-mecmua2-8.htm>; 11. 02. 2009.

İSHAKOV, Yakubcan (1976); *“Beyaz ve Beyazcılık Tarihi”*, Özbek Edebiyatı Tarihi Meseleleri, FEN Neşriyatı, Taşkent.

KURT, Mustafa (2001); “Şiir Antolojileri, *Hece, Türk Şiiri Özel Sayısı* 53–54–55, Ankara.

MUTÇALI, Serdar (1995); “beyaz”, *El-Mu’cemu’l-Arabiyyu’l-Hadis, Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul.

SALMANOV, Ş. (2001); “*beyaz*”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, AKM, Ankara.

Şemseddin Sami (1989); *Kâmûs-i Türkî*.

ARI, Ahmet (2001); *“Antoloji”*, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, C I, AKM, Ankara.

KAHHAR, Tahir (2000); *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 15, *Özbek Edebiyatı II*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*